

Anmeldelser

Johan Engström og Ole L. Frantzen (red.): Øresunds strategiske rolle i et historisk perspektiv, Dansk/svensk symposium 3.-7. juni 1996, Lund 1998, 196 s.

Bortset fra Slesvig er Øresund sandsynligvis det geografiske område i Danmark, der gennem tiderne har haft størst betydning i danmarkshistorien, når det drejer sig om militærstrategi og krigeriske forviklinger. Frem til 1658 var Øresund et indenlandsk farvand, der gav Danmark store strategiske manøremuligheder i konflikt-situationer. Efter Roskildefreden blev Øresund grænseområde mod Sverige og som sådant af afgørende betydning for danske og svenske forsvars- og angrebsinteresser – hvad man i nyere tid kunne kalde et sikkerhedspolitisk tyngdepunkt af vital interesse for Danmark og Sverige. Også internationalt har Øresund som adgangsvej til Østersøen gennem tiderne udgjort et område af stor strategisk værdi for europæiske stormagter, især England og Holland (handel) samt Rusland (handel og sikkerhedspolitik). For Sovjetunionen og Østbloklandene var Øresund og Østersøen under den kolde krig et farvand, der måtte vindes kontrol over i en krigssituation. Hvad det ville have betydet i en atomar konflikt, tør man dårligt forestille sig.

Det er således et militærhistorisk set centralt område, som Tøjhusmuseet og Krigsarkivet i Stockholm tillige med en række andre danske og svenske historiske institutioner har valgt at fokusere på i en række foredrag, der blev holdt på et fælles dansk/svensk militærhistorisk symposium 3.-7. juni 1996. Initiativtager var førstearkivarie Lars Ericsson, Krigsarkivet i Stockholm. Det er disse foredrag – 14 i alt – der udgør monografien *Øresunds strategiske rolle i et historisk perspektiv*. Foredragene behandlede, som forordet oplyser »*detta tema från istidens-stenalderns tid til slutet av det kalla kriget. Indelningen av föredragen var upplagd periodvis i kronologisk ordning med växelvis danska och svenska föredrag för att på så sätt få de olika tidsperiodernas historiska skeende belysta ur såväl dansk som svensk synvinkel*«. De 14 foredragsholdere, og dermed forfattere, er fra dansk side Frede P. Jensen, Gunner Lind, Ole L. Frantzen, Ole Feldbæk, Hans Christian Bjerg og K.G.H. Hillingsø, fra svensk side Johan Engström, Anders Ödman, Göran Larsson, Lars Ericsson, Björn Gäfvert, Erik Norberg og Knud Zetterberg samt fra Polen Tadeusz Panecki. Nogen form for præsentation af forfatterne har man ikke fundet nødvendig, hvilket kan undre, da næppe alle potentielle læsere er bekendt med forfatterne eller deres forudsætninger for at behandle deres emne.

Fremstillingen skrider kronologisk frem begyndende med stenalderen. Johan Engström lægger for med »Østersjøinloppen. Den geologiske bakgrunden och en studie av konflikt och krig under förhistorisk tid i dess närområde«. Anders Ödman fortsætter med »Øresundsområdet som medeltida krigsskådeplats. Strandförskjutningen och Saxo Grammaticus« – et af de meget interessante indlæg, hvor ny viden om vandstanden i Østersøen og Øresund kaster lys over historiske begivenheder som slaget ved Helgeå i Skåne 1026. Den norske kong Olaf Haraldsson i forening med Sveriges kong Anund Jacob hærgede Skåne. Danske kong Knud i London blev underrettet, samlede en stor flåde og sejlede direkte mod Helgeåen. Olaf byggede en dæmning over åen og stemmede vandet op. Da Knud sejlede op ad åen åbnedes dæmningen for at skylle Knuds skibe væk – det mislykkedes, og Olaf og Anund måtte fortrække nordpå. Man ved nu, at vandstanden i Østersøen på den tid var 1 m højere end nu, hvilket gjorde Helgeåen sejlbare 30 km ind i landet, nærmest som en fjord. Og netop ved Torsbro ved Helgeåen, cirka 30 km fra åens munding, har man fundet uforklarlige rester af svært tømmer, der kan være levninger af Olafs dæmning. En anden hidtil uforklarlig skibsspærring i Fodevigen ved Falsterbo – uforklarlig fordi den nuværende vandstand tillader uhindret passage af fartøjer med dybdegang som datidens – har dengang i første halvdel af 1100-tallet været anderledes effektiv, fordi vandstanden da var noget lavere end nu. (Ved Fodevigen blev kong Niels og sønnen Magnus i 1134 nedkæmpet af Erik Emune, Knud Lavardebroder). På samme måde kan man forklare, hvorfor Absalons borg ved Havn blev anlagt i meget lavt niveau over havet, idet vandstanden i Øresund, da borgen blev bygget 1167, var en halv meter lavere end i dag. Ödmans afsnit er et smukt eksempel på, hvordan geologiske forhold kan forklare ellers tilsyneladende irrationelle fortidige hændelser. Efter Ödmans indlæg følger en række foredrag, der indholdsmæssigt udgør monografiens centrale del, nemlig Øresunds mest turbulente tid, 1500- og 1600-tallet med tiltagende skibstrafik, øgede handelsinteresser (internationalisering af Øresund) og ødelæggende dansk-svenske krige kulminerende i Karl Gustav-krigene 1658-60, Skånske krig 1675-79 og Store Nordiske Krig 1703-1720.

Monografiens idé og force er her at få såvel danske som svenske strategier og magtinteresser belyst ved danske og svenske indlæg og sætte magtspillet ind i en europæisk ramme. Frede P. Jensen skriver om Øresund i 1500-tallet, Göran Larsson om »Øresund ur svensk synsvinkel 1563-1658«, Gunner Lind om Danmark og

Øresund i 1600-tallet. Lars Ericsson om perioden 1658-1780. Det var i denne periode, at magtbalancen tippede afgørende til svensk fordel. I 1658 måtte Danmark ved den katastrofale Roskildefred afstå Skåne, Halland og Blekinge til et ekspanderende imperialistisk Sverige, der frem til Karl den 12.'s fatale nederlag ved Poltava i 1709 fremstod som en europæisk stormagt. At Øresund nu var statsgrænse betød en ny strategisk situation for både Danmark og Sverige. Tillige lå det i stormagternes interesse, at Øresund ikke kontrolleredes af en enkelt stat, og af samme årsag måtte Danmark fremover acceptere status quo. Hele perioden skildres meget kompetent og den koncentrerede form giver et godt overblik over begivenhederne som de blev tolket af de respektive aktører. En enkelt mangel må anholdes: Lars Ericsson gennemgår kortfattet skånske krig 1675-1679, der jo var kendetegnet ved svenske sejre til lands og nederlag til vands. Søslaget ved Øland 1676 omtales, men det svenske sømilitære nederlag i Køge Bugt 1677 – det største nederlag en svensk flåde nogensinde er blevet tilføjet – er ikke omtalt med et ord! Det kan undre, at en så markant begivenhed helt udelades i en fremstilling, der netop ser det som sit hovedmål at beskrive militære forhold i Øresund, al den stund Køge Bugt er nærmere Øresund end Øland! Bortset fra denne lapsus er artiklen imidlertid velskrevet.

Ole L. Frantzen, Björn Gäfvert, Ole Feldbæk og Hans Christian Bjerg belyser perioden op til 1900-tallet i hver deres artikel. Vi får grundig besked om fæstningsbyggeri (København), Ruslands voksende internationale rolle (især et problem for Sverige), konflikterne 1801-1807 og Napoleonskrigene set fra dansk og svensk side, tysk flådeopbygning i slutningen af 1800-tallet osv. Samtlige indlæg vidner om stor kompetence og indsigt i samtidens strategiske problemstillinger og ikke sjældent er egentligt arkivmateriale udnyttet i fremstillingerne.

Polske Tadeusz Panecki beskriver opbygningen af den polske flåde efter dannelsen af den nye polske stat 1918 og frem til 1939, da størstedelen af flåden tilintetgjordes af Tyskland. Interessant er beretningen om, hvordan flere af ubådene undslap til England, en enkelt endog efter at have været forsøgt interneret i Tallinn i Estland efter tysk pres. Erik Norberg skriver om situationen i Østersøen efter de to verdenskrige. I slutningen af 1. verdenskrig omtales, at *den tyske Ålandsaktion* forårsagede stor opstandelse i Stockholm og fik stor indflydelse på svensk strategisk tænkning, idet man nu anså Tyskland for den fremtidige dominerende østersømagt (det var efter Brest-Litovskfreden, men før 9. november 1918). Desværre får vi aldrig forklaret, hvad Ålandsaktionen egentlig gik ud på. Et eksempel på at hvad der for en svensk

læser muligvis er en selvfølgelighed, ikke er det for den undviede danske.

K.G.H. Hillingsø afrunder monografien fra dansk side med perioden 1920 op til år 2000, der især karakteriseres ved opkomsten af NATO og truslen fra øst. Kent Zetterberg skriver til slut om Sverige og Øresund under den kolde krig. Begge artikler er prydet af informative kort over, hvorledes Østblokken forestillede sig et angreb iværksat og udført, bl.a. med indsættelse af taktiske atomvåben!

Sammenfattende må monografien om Øresund betragtes som en meget koncentreret fokusering på en enkelt side af historien, hvilket kan fornemmes noget ensidigt over så lang en tidsperiode. Den uundgåelige ophobning af historiske facts i forbindelse med de enkelte artikler kan føles tyngende, men er imidlertid nødvendig for at få sammenhæng i kronologien. Artiklerne er alle velskrevne og man fornemmer, at forfatterne er hjemme i deres stof. Udførlige kilde- og litteraturhenvisninger efter den enkelte artikel fremmer også det indtryk og giver den interesserede gode muligheder for videre studier. Ideen med at modstille danske og svenske strategier giver fremstillingen en egen spænding og et overblik over den enkelte tidsperiode. Illustrationerne er sort/hvide og velvalgte, men enkelte farveillustrationer ville have forskønnet bogens lidt grå fremtoning. Men ellers her op mod Øresundsbroåbning og med øget regional fokusering på Øresundsområdet et glimrende initiativ.

Henrik Stissing Jensen

Bi Skaarup og Henrik Jacobsen: Middelaldermad. Kulturhistorie, kilder og 99 opskrifter, Gyldendal 1999, 158 s., 188 kr.

Middelalderarkæologen Bi Skaarup er den dansker, der er mest kyndig på middelalderens mad. Sammen med Henrik Jacobsen, der er middelalderarkæolog, historiker og kokebogsredaktør, har hun skrevet en indholdsrig kulturhistorisk kokebog. Den indledes med en solid introduktion til det middelalderlige køkken på 30 sider skrevet ud fra såvel skriftlige kilder som arkæologiske levn og botaniske undersøgelser. Her redogøres for den hjemlige fødevarerproduktion, importvarer, konservering og tilberedning, kokekunst og krydderier samt dagens måltider. Denne introduktion er bortset fra illustrationerne identisk med Bi Skaarups bidrag til *Dagligliv i Danmarks middelalder*, redigeret af Else Roesdahl, 1999, og den kan godt tale at blive gentaget for en anden målgruppe, for her er i velskrevet og indholdsrig form fremlagt den viden,

vi har i dag. Den eneste mangel er en litteraturliste til den læser, der gerne vil vide mere. I Roesdahls middelalderbog er der en god kommenteret litteraturliste, der godt kunne have været gentaget her.

Efter denne appetitvækker, der er koncentreret i smag, kommer vi til bogens hovedret – i alt 99 forslag til genskabelse af middelalderlige retter. Der er ingen danske opskriftssamlinger bevaret fra middelalderen, idet den ældste danske kokebog er fra 1616 og således udgivet ca. 100 år efter middelalderens afslutning. Til gengæld er der bevaret en række europæiske kokebøger fra højmiddelalderen, bl.a. i England, Tyskland, Nederlandene og Frankrig, og det er fra disse kokebøger, at forslagene til rekonstruktion af middelalderlige retter er hentet. Det er imidlertid ikke nogen nem sag at tolke de gamle opskrifter. Ikke blot mangler væsentlige detaljer som mængder og tilberedningstid, men også angivelser af hvordan fødevarerne skal tilberedes og hvilke krydderier, der skal anvendes, er yderst summariske.

Opskrifterne er et resultat af de to forfatteres mangeårige arbejde med det store europæiske opskriftsmateriale, og de giver den interesserede læser eller bruger muligheder for at kigge dem over skulderen, idet kilden, det vil sige originalopskriften, er gengivet sammen med deres forslag til en nutidig gendigtning af retten. Opskrifterne spænder vidt – fra forretter over hovedretter til desserter og en afdeling med diverse, herunder saucer, krydderiblandinger og drikkevarer. Opskrifterne er lette at gå til, og min afprøvning af en række af dem har afgjort givet lyst til at fortsætte med de øvrige.

Historisk Samfund for Als og Sundeved har i november 1999 afholdt en historisk aften på Nordborg Slot, hvor maden udelukkende bestod af retter fra denne kokebog. Velkomstdrikken var lutendrank, hovedretten var kalvesteg stegt som vildt og serveret med kål og stuvning af porrer og champignon, og som dessert serveredes frugtært med æbler, svesker, dadler og mandelmælk. Det hele blev tilberedt af en ung kok, der ikke havde noget som helst kendskab til historisk kokebogsmateriale. Men uden besvær formåede han at lave en velsmagende middag til 65 personer ved at følge opskrifterne og ingredienslisten helt nøje. Det sidste er vigtigt – vil man forsøge at rekonstruere middelalderlige opskrifter, snyder man ikke med vægten eller bruger erstatningsvarer.

På grund af mine erfaringer dels fra eget køkken dels fra middagen på Nordborg Slot vil jeg anbefale bogen varmt. Den er velskrevet, smukt illustreret og indbydende som læsebog, og ikke mindst er den særdeles anvendelig som kokebog.

Inge Adriansen

John Erichsen (red.): Frilandsmuseets fynske vandmølle, Frilandsmuseet og Greens Forlag, 1998, 135 s.

Som det måske lidt ubeskedent anføres i bagsideteksten til denne meget smukke bog, så er Danmark ude i verden bl.a. kendt for sine bygningsmuseer. Og sandt er det, at metoderne for flytning og genopførelse af historiske bygninger har nået et meget højt (og omkostningskrævende) niveau netop på Frilandsmuseet, der i 1997 havde 100-års jubilæum og i det første år i det nye årtusinde vil kunne fejre 100-året for udflytningen fra Kongens Have til Sorgenfri i 1901. Museet har således en lang tradition for detaljerede historiske rekonstruktioner inden for byggeskik, boligindretning og efterhånden også hvad angår bygningernes nærmeste omgivelser, haver og landskab. Men museet har også opbygget en anden og nok så væsentlig tradition, nemlig at redegøre for de meget bevidste og nutidige overvejelser af teknisk, metodisk og forskningsstrategisk art, der ligger og har ligget bag de enkelte rekonstruktionsprocesser. Det er en tradition, der vel hænger sammen med den relativisme inden for historie og andre kulturfag, som satte ind efter 2. verdenskrig, og som blandt andre hensyn viste sig på det forskningsstrategiske og praktiske plan ved, at museet under arbejdet med den fynske vandmølle ændrede signaler: I stedet for at søge at føre bygninger og indretning så langt tilbage som muligt ud fra et evolutionistisk-typologisk synspunkt, valgte man at indrette boligen, som den stod i slutningen af 1800-tallet, hvor møllen stadig var i normal drift og rammen om en fuldstændig husstand, og hvor man havde bedre mulighed for at belyse den mangfoldighed af fænomener, som virkede sammen i bestemte situationer, inden de forsvandt fra mands minde.

Bogen om vandmøllen fra Ellested er således i høj grad præget af den erkendelse, at historiske fænomener er uadskillelige fra arbejdet med dem, men med en særlig respekt for den omhyggeligt dokumenterede detalje. Læserne bliver så at sige lukket ind i værkstedet hos to generationer af arkitekter (Frode Kirk og Niels Erik Jensen) og etnologer (Peter Michelsen og Lene Floris), og arbejdet følges fra de første undersøgelser på hjemstedet i 1943 over nedtagningen i 1948-49, opførelsen af den kunstige mølleledam på Frilandsmuseet samt genopførelsen af stuehuset med mølleri, bryggerslænge og haveanlæg i årene 1961-64, og frem til sidste etape i 1990'erne, hvor udlængerne var på plads i 1996. Endelig følger Mette Skougaard møllens historie arkivalisk, hvor den første gang optræder år 1600. Bogen er rigt illustreret med planer, bygningstegninger, ældre fotos og en række farvefotos optaget til lejligheden af Roberto Fortuna.

Hovedemnerne er byggeskik, boligindretning

og haveanlæg, og det fremgår, at man ved rekonstruktionerne har søgt at kombinere det særegne med det typiske set i de tre klassiske etnologiske dimensioner: tid, sted og socialt miljø, ligesom vi på makroplanet præsenteres for en kort redegørelse for møllernes rolle i landets økonomiske historie fra 1600-tallet og frem til de første årtier af vort århundrede, hvor bønderne fik mulighed for at anskaffe sig elektrisk drevne kværne. Om den sidste beboer på stedet, hvem udviklingen løb forbi, hører vi i Frode Kirks både præcise og nænsomme skildring fra arbejdet på hjemstedet, en beretning det vel ville have været utænkeligt at offentliggøre for en generation siden. I betragtning af de sidste årtiers bestræbelser inden for det historisk-etnologiske arbejdsområde kan man dog undre sig over, hvor lidt vi hører om det lokale samfund i og omkring Ellested og om de aktivitetsfelter af forskellig art, hvori møllens beboere indgik.

Museets forhold til sit eget nære samfund fremgår af, at genopførelsen i 1990'erne af udlængerne er bekostet af et lokalt fond, som også har stillet midler til rådighed for udgivelsen af den smukke, gedigne og veludstyrede udgivelse, der er i kommission hos et lokalt forlag.

Jens Henrik Tiemroth

Annie Christensen (udg.): The Klingenberg Garden Day-book, 1659-1722, Forlaget Rhodos i samarbejde med Landbohøistorselskab 1997, 300 s., 275 kr.

Hovedsagen i denne meget veludstyrede bog er en havedagbog skrevet af generalpostmester Paul Klingenberg (1615-1690) og hans søn Paul von Klingenberg (1659-1722). Dagbogen, der i originaludgaven er skrevet på tysk, er her gengivet på engelsk i Peter Haydens oversættelse med et fyldigt noteapparat samt kapitler om dyrkning af køkkenurter og prydplanter og dyrkningsmetodernes udvikling. Udleveren, dr. phil. Annie Christensen, søger desuden at beskrive generalpostmesterens haver ved Hanerau (Holsten) og Højriis (Mors) med hensyn til form og indhold, lokaliserings samt udviklingen i dem. Desuden gennemgår hun den samtidige sir Thomas Hammers havebog og haveplan, da den er velegnet til at kaste lys på Klingebergs dagbog og havebrug.

Bogen indledes med en introduktion til grundteksten, hvor Annie Christensen gør rede for transskription, oversættelse og principperne for anvendelse af plantenaavne samt valg af illustrationer. De meget smukke illustrationer stammer i øvrigt helt overvejende fra *Gottorfer Codex* fremstillet af Hans Simon Holtzbecker i perioden 1649-89. De afbillede planter voksede i haverne ved Gottorp Slot, ikke langt fra Hanerau.

I selve dagbogen får man først og fremmest et enestående indblik i årets gang med hensyn til havearbejdet. Man får fx at vide, hvornår årets første krokus blomster, om frugttræerne rammes af frost, og hvornår tulipanløgene tages op. Jævnligt kommenteres vejrliget. At dagbogen er skrevet af økonomisk velstillede personer, kan der ikke herske tvivl om. Det viser sig i plantevalg og anvendelse af ny teknologi som mistbænke, orangeri og senere drivhuse. Paul Klingenberg den ældre havde da også mange kontakter til udlandet af økonomisk og familiemæssig karakter. Hans svigerfamilie havde store og berømte haver flere steder i Europa.

I afsnittet om dyrkning af køkkenurter gennemgår Annie Christensen med udgangspunkt i en planteliste fra 1687 de planter, der omtales i dagbogen, og hun beskriver bl.a., hvorledes de har indgået i forskellige madretter. Man møder salat, »karse«, radiser, spinat, persille, løg, gulerødder, forskellige kålarter, melon, jordbær, bønner, kartofler og importerede artiskokker fra England. Gennem den periode, dagbogen dækker, sker der en vis udvikling. Sortimentet bliver stadig større, og da sønnen overtager dagbogsskriveriet efter 1690 afspejler dette også hans viden og interesse. Mens faderen især var interesseret i frugtavl og anså havearbejdet som en slags videnskabelig hobby, blev der efter ca. 1700 i højere grad tale om en prydhave i Højriis, hvortil sjældne eksotiske planter blev importeret, og hvor der blev indrettet opvarmet drivhus.

Bogen afsluttes med appendixes, transkriptionen på tysk samt en bibliografi.

Dette pragtværk giver læseren indtryk af brugen af mange spændende planter og forskellige teknikker, men det er desværre ikke lettilgængeligt. Dette skyldes den omstændelige udgivelsesform, ligesom man som kulturhistoriker kan ærgre sig over, at udgiveren ikke i højere grad har valgt at trække konkluderende linjer ud fra materialet. Men flot er den!

Lene Floris

Kim Daniel Bjarne Bengtson og Arvid Daniel Nielsen Fremmen: Stenfiskeren og Kaperføreren Christian Danielsen i årene før og under Englandskrigen. En aalsgaardkrønike 1794-1815, Egnshistoriske beretninger 29, 1998-1999, Hellebæk-Aalsgaard Egnshistoriske Forening, 105 s., 75 kr.

Slægtshistorie er en populær fritidsbeskæftigelse, og som professionel historiker kan man på den ene side overraskes over mængden af slægtsforskere på arkiverne, på den anden be-

skæmmes over så få kolleger og studerende man ser i arkivernes læsesale. For mange slægtsforskere lykkes det at finde i hundredevis af aner, som kan placeres ind på stamtavler, men som man derudover ikke ved så meget om. I nogle tilfælde er der også familietraditioner at bygge på, men hvor langt kan man komme ad den vej? Et blandt mange svar på dette spørgsmål giver denne bogs forfattere, der er henholdsvis grandnevø og grandonkel. I deres slægt findes en levende mundtlig tradition, som de derefter har suppleret med det i de skriftlige kilder aflejrede materiale. Konfrontationen mellem den mundtlige – og sikkert af tiden forbedrede – historie og de mere nøgterne skriftlige kilder har skabt en både spændende og pudseløjerlig bog.

Hovedpersonen er, som titlen antyder, Christian Danielsen og hans korte liv som stenfisker og kaperkaptajn, men centrum er livet og miljøet i Ålsgårde fiskerleje, og hvorledes den store og helt store verden i stadig større grad trænger ind i dagligdagen og ændrer menneskenes liv. Den store verden er bl.a. repræsenteret af naboen Hellebæk Geværfabrik og dens ejer grev Schimmelmänn, også kendt som finansminister, spekulant, plantage- og slaveejer; den helt store af de engelske krigsflåder, der i 1801 og 1807 stævnede forbi fiskerlejet på vej mod København.

Københavns bombardement 1807 blev en skelsættende begivenhed, både i Danmarks historie og i fiskerlejets. Christian Danielsen udrustede kaperskibet *Steen Bille*, og nogle heldige opbringelser skabte velstand i fiskerhjemmet, som dog for en stor dels vedkommende blev sat over styr først ved luksusforbrug og siden af statsbankerotten.

Skulle en eller anden puritaner stødes over meget personlige vurderinger (mændene er godlidende, modige eller varmblodige, den kvindelige hovedperson Jane, gift med Christian Danielsen, er et stykke veldrejet kvindfolk uden en eneste skavank, som den slags nu skal være, osv.) de dramatiserede scener, de stedvise indslag af gammeldags sprog, så må svaret være, at det ikke er et historisk arbejde i traditionel forstand, men snarere en krønike, beregnet på at blive fortalt med barnebarnet på knæet. Hvis der således er lidt Hans Kirks *Fiskerne* over bogen, så er der ingen tvivl om seriositeten og det solide arkivaliske grundlag, som kildehenvisningerne overbevisende dokumenterer. Alt i alt en interessant bog og en værdig mindestøtte over nogle almindelige og dog usædvanlige mennesker.

Dan H. Andersen

Steen Estvad Petersen: Nyt syn på DEN DANSKE HERREGÅRD – Et ukendt

kulturmiljø, Forlaget Søren Fogtdal, 1999, 208 s., 298 kr.

Arkitekten Steen Estvad Petersen har i det sidste kvarte århundrede beskæftiget sig med Danmarks herregårde. Hans seneste bog bærer en kompliceret – og forpligtende tredelt titel. Med versaler fremhæves, at det er bogen om den danske herregård. Med mindre typer antydes, at vi står over for et »nyt syn på«- samme, og endelig må vi tro, at der er tale om »et ukendt kulturmiljø«.

Den store, smukt tilrettelagte bog er spækket med farvefotografier. Dertil kommer geodætiske kort og instruktive, farvelagte rekonstruktions-tegninger af herregårdene med omgivelser og endelig et mindre antal akvareller af Ole Kortzau i bogens slutning.

Bogen er *ikke* en historisk skildring af den danske herregård. Den er ej heller en kunsthistorisk eller arkitektonisk gennemgang af forskellige tiders og stilarters herregårdstyper, selv om forfatteren naturligvis ikke forbigår den arkitekturhistoriske redegørelse for de af ham beskrevne herregårde. Bogens sigte er anderledes. Og det er vel hermed, at forfatteren mener, at der er tale om et nyt syn på herregården. Problemstillingen, som den opridses i forordet, er spørgsmålet om, hvordan vi bevarer herregårdene som kulturmiljøer, som kulturhistoriske helheder, hvor ikke blot hovedbygningen og dens indbo indgår, men også det omgivende landskabslandskab med de forskellige produktionsanlæg og herregårdens parker med de dertil hørende bygninger og monumenter. Der er kort sagt tale om en slags status over den danske herregård og ikke mindst dens omgivelser her ved udgangen af 1900-tallet.

Bogen er et indlæg i debatten om herregårdenes bevaring, og som sådan skal den bedømmes. Det er forfatterens påstand, at det er nu, der skal sættes ind, hvis vi ønsker at redde den danske herregård som en helhed og ikke blot som en tom skal. Med henblik på dette prisværdige formål har Steen Estvad Petersen valgt at belyse problemerne for vor tids herregårde med udgangspunkt i seks case-studies. Ved udvalget af de seks herregårde er der i følge forfatteren taget hensyn »dels til arkitekturhistoriske perioder og dels til forskellige landskabstyper« (s. 7). De udvalgte herregårde fordeler sig rigtigt nok med to fra hver af hovedlandsdelene, men den indlysende geografiske spredning sikrer ikke automatisk, at de forskellige landskabstyper er dækket. Og forfatterens postulerer bliver ikke mere rigtig af at blive gentaget efter præsentationen af de seks gårde. At gennemgangen har omfattet »karakteristiske anlægs- og landskabstyper fra hele landet« (s. 157) er en tvivlsom påstand. De seks udvalgte »herregårde« omfatter 1740'ernes landsted Frederiksdal og barokherregården

Ledreborg på Sjælland – på Fyn: Glorup ligeledes fra 1740'erne, men med klassicistiske tilføjelser fra omkring 1765, og Hofmangsgave fra 1780'erne – og endelig jyske Schackenborg og Clausholm, der begge tager afsæt i barokken i anden halvdel af 1600-tallet. Der er uomtvistligt tale om vidunderlige – og umistelige – steder, men hverken som bygningsværker eller som helheder giver udvalget et dækkende billede af den danske herregård. Det er Steen Estvad Petersen da også godt klar over. Hans bog afsluttes med en såkaldt epilog, som på knapt 50 sider trækker linierne op og søger at kompensere for de foregående siders snævre beskrivelser med omtale af en række danske herregårde og udblik til England og først og fremmest Holland.

Men når titlen og teksten lægger op til en beskrivelse den danske herregård og dens problemer, så er det også rimeligt at forvente, at behandlingen baseres på et repræsentativt udvalg af gårde. Imidlertid savnes både ældre tiders hovedgårde, først og fremmest vore pragtfulde renæssancegårde og nyere tids anlæg fra klassicismen og historicismen. Fem af de seks udvalgte gårdes oprindelse tilskrives sig baroktiden, en lavkonjunkturperiode, hvor byggeriet på landet stod på vågeblus, mens den forudgående og efterfølgende periode, renæssancen og klassicismen repræsenterer storhedstiden i dansk herregårdsbyggeri.

Nu er bogens sigte som nævnt mere og andet end herregårdens hovedbygninger alene. Og man må da spørge, om det er omgivelserne, der har dikteret bogens noget skæve struktur? Forfatterne oplyser intet herom; men det er troligt, at de storslåede, mere eller mindre autentiske haveanlæg, der omgiver alle seks steder har været det afgørende udvælgelseskriterium. Uden at det skal opfattes som *namedropping* er det dog i så henseende værdt at understrege, at man i næsten alle landsdele ville kunne finde gode eksempler på ældre eller nyere herregårde med interessante haver, varierede landskaber og mere eller mindre velbevarede produktionsbygninger omkring sig: I flæng skal nævnes: Beritsgård, Frederiksdal og Søholt på Lolland; Gisselfeld, Bregentved, Holsteinborg og Borreby på Sjælland; Østrupgård, Hesselagergård og Krengerup på Fyn og i Jylland f.eks. Villestrup, Trudsholm, Lynderupgård og Tirsbæk.

Et nyt syn på herregården proklamerer Steen Estvad Petersen. Det nye er ikke ganske klart, men mon ikke forfatteren tænker på opfattelsen af herregårdene som en helhed. Det er der ganske vist ikke noget nyt i; men derfor kan det ikke understreges tit nok, at bevarelsen og fredningen af vor kulturarv ikke blot drejer sig om enkeltstående, unikke bygningsværker, men også de omgivende historisk betingede strukturer og forskelligartede komplekser.

At herregårdens omgivelser altid bør inddra-

ges i bevaringsarbejdet er bogens hovedsigte. Forfatteren forslår, at de i henhold til lov (1997) nedsatte regionale kulturmiljøråd skal stå i spidsen for det påtrængende arbejde at registrere og på langt sigt sikre de truede kulturmiljøer omkring vore herregårde. Det er en smuk tanke, men foreløbig synes de nedsatte faglige råd mest optaget af at finde deres ben at stå på. Loven foreskriver, at kulturmiljørådene skal rådgive kommunalbestyrelser, amtsråd og statslige myndigheder i varetagelsen af kulturmiljøet. Der følger dog hverken økonomiske midler, indsigtelsesret endsige en nærmere definition af kulturmiljøbegrebet med. Det kan være meget godt med endnu en bureaukratisk organisation, men det effektive feltarbejde i marken som en registrering af vore over 500 bevaringsværdige herregårde kræver, er næppe mulig inden for det forum.

Det undrer lidt, at forfatteren ikke omtaler den registratur, som han selv har lagt navn til, nemlig den meget nyttige oversigt fra 1980 over *Danske herregårde, bygninger – haver – landskaber*. Et pionerværk, hvor arbejdet i marken ganske vist er udført af studenter, der ikke alle steder har været lige omhyggelige, men hvor der alligevel ligger et fremragende fundament til en mere dybtgående undersøgelse og registrering af bevaringsværdierne. Steen Estvad Petersen går i brechen for udarbejdelse af et Dansk Herregårdsatlas. Han forslår, at det skal udarbejdes efter samme retningslinier som Kommunealtas, hvor en række udvalgte kommuners ejendomme er registreret og kortlagt som mere eller mindre bevaringsværdige. Det er ikke nogen god ide, idet metode og detaljeringsgrad ligger milevidt fra behovet for et grundigt, detaljeret og ensartet herregårdsatlas. De såkaldte kommuneatlas er blevet til efter frivillighedens og tilfældighedernes princip. Bortset fra de i forvejen fredede ejendomme er registreringen af de forskellige kategorier af bevaringsværdige huse baseret på hurtige skøn og ydre iagttagelser – og iøvrigt uden nogen form for forpligtelse for myndigheder eller ejer. Ejendomme karakteriseret med kommuneatlassets røde advarselsfarve, der betyder høj bevaringsværdi, er blevet revet ned med stor fryd i samtlige de kommuner, der råder over kommuneatlas. I virkeligheden rummer både kulturmiljørådene og kommuneatlas en indbygget fare ved, at være faglige vejledere uden kompetance til at gribe ind over for den omsiggribende nedprioritering af vor kulturarv.

Der er bestemt behov for en dybtgående kortlægning af vore herregårdes bevaringsværdige helheder og enkelte dele. Men der er lige så stor brug for det hollandske Monumentenwacht. En faglig myndighed, der som Estvad viser, har forpligtelse til sikre de bevaringsværdige bygninger og deres omgivelser mod misrøgt og ødelæggelse. Dette indgreb mod den private ejendomsret må naturligvis, som bogen fremhæver,

overalt modsvares af økonomiske lettelser og direkte tilskud til de »lykkelige ejere« af vore smukke herregårde.

Estvad foreslår på bogens sidste side igangsættelsen af herregårdsatlasset som et pilotprojekt, hvor nogle få ejendomme udvælges »med lige så stor spredning som denne bogs seks eksempler«. Jeg kan helt tilslutte mig visionen om en dybtgående registrering af Danmarks historiske herregårde; men som det vil være fremgået, tror jeg nok, at opgaven bør angribes mere bredt end de barokgårde, der er beskrevet i Steen Estvad Petersens smukke kampskrift.

Niels Peter Stilling

Ulla Kjær, Peter Kristiansen og Hanne Christensen: Fynske herregårde – set af Niels Ringe, Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring, 1999, 120 s.

Er man på jagt efter billeder af fynske herregårde i 1800-tallet har det altid været umagen værd at lægge vejen om ad Nationalmuseet, hvor Niels Ringes malerier, tegninger og notitser befinder sig. Niels Ringe (1791-1854) er ikke nogen stor kunstner, men han har efterladt sig en række ganske gode gouacher (små malerier i postkortstørrelse) med motiver af fynske herregårde, og de har i dag betydelig historisk interesse, både fordi flere af bygningerne ikke længere eksisterer, og på grund af maleriernes og tegningernes informationer om bygnings- og landskabsdetaljer.

Det er derfor en god idé af Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring at gøre 1999-årbogen til et temanummer viet Niels Ringe og hans produktion. I bogen gengives de ca. 40 gouacher af fynske herregårde alle i farve, og dertil kommer en række skitser, der rummer selvstændige oplysninger, men som også giver et indtryk af Niels Ringes arbejdsproces. Det færdige resultat er blevet en smuk bog med fine billedgengivelser, sådan som Poul Kristensen i Herning er mester for at levere det.

De tre forfattere har hver skrevet et indledende afsnit, mens den kortfattede beskrivelse af de enkelte herregårdsbilleder formentlig er en fælles præstation. Som også titlen antyder kan *Fynske herregårde – set af Niels Ringe* opfattes som et udstillingskatalog. Vælger man at se på bogen med sådanne øjne, bliver sindet mildere stemt; for desværre hører det ikke til sjældenhederne, at kataloger er forsynet med indledende afsnit, som aldrig ville have set dagens lys i mere »seriøse« publikationer. Selv med dette in mente forekommer Ulla Kjærs indledende afsnit om Niels Ringes tid og liv meget tyndbenet. Hendes præsentation af maleren synes alene at

bygge på det tilfældige materiale, der befinder sig i Nationalmuseets arkiv. En nærmere efterforskning af Niels Ringes liv og hans forhold til mæcenen og arbejdsgiveren Laurits Vedel Simonsen på Elvedgård er ikke gennemført, selv om der eksisterer et stort og aldrig udnyttet kildemateriale, både på det fynske landsarkiv og Det kgl. Bibliotek. Ulla Kjær synes tilsyneladende heller ikke at kende Marianne Poulsens fortræffelige artikel om Niels Ringe i *Weilbachs Kunstnerleksikon* eller Hans Henrik Jacobsens biografi om Vedel Simonsen. Resultatet er, som allerede afsløret, blevet en ikke alene tyndbenet, men også rodet og tilfældig præsentation af en godt nok lille – men dog ikke uinteressant – fynsk kunstner. Om Hanne Christensens lille afsnit om »herregårdene som kulturmiljøer« er der kun én ting at sige, nemlig at det forekommer overflødigt. Alene Peter Kristiansens korte introduktion til Niels Ringes tegne- og maleteknik virker relevant.

Med billedbogen *Fynske herregårde – set af Niels Ringe* har Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring leveret sit bidrag til den aktuelle debat om bevaringen af den rige kulturarv, som vore herregårde, og ikke mindst herregårdslandskaberne, rummer. Når Niels Ringe tegnede og malede herregårde var det i høj grad også fordi, han betragtede dem som vigtige historiske mindesmærker, som det var vigtigt at værne om og bevare. På den baggrund bliver Ringes over 150 år gamle, men stadig lysende klare, billeder af fynske herregårde pludseligt forunderligt aktuelle.

Karl Peder Pedersen

Viggo Petersen: Romdrup kirke, Romdrup Menighedsråd, 1999, 104 s., 98 kr.

Museumsinspektør ved Aalborg Historiske Museum cand.mag. Viggo Petersen er en af vore kompetente kirkehistorikere, hvilket bl.a. er demonstreret med forfatterens serie af hæfter om nordjyske kirker, nemlig Dall kirke 1989, Nøvling kirke 1992, Volsted kirke 1994, Sønderholm kirke 1996 og Sejlflod kirke 1998. Hertil kommer kapitlet om inventaret i bogen om Sulsted kirke fra 1996. Omfanget af de i øvrigt grundige og forbilledligt strukturerede hæfter (16-24 s.) har naturligvis sat sine begrænsninger. Derfor er det med visse forventninger, man tager fat på Viggo Petersens bog om Romdrup kirke ved Aalborg, og man bliver ikke skuffet.

At Romdrup kirke er lille, det har vore kirkehistorikere fra Frits Uldall (*Om de danske Landsbykirker*, 1920 – Romdrupafsnittet dateret 1885 – manuskript i Nationalmuseet) til Erik Horskjær (*De danske kirker*, bd. 11, 1968) været enige om. Men som andre kirker har også Romdrup sin helt egen historie, og er en del af »den ufattelige kul-

turaru, som kirkerne udgør«, som Viggo Petersen formulerer det (s. 7). Befriet for hæfteformatets krav om begrænsning, kommer Viggo Petersens indsigt til fuld udfoldelse i denne veltillæggede bog i nydeligt udstyr, indbundet i hardback, rigt illustreret med nye og gamle billeder i sort/hvid og farve, med et veludbygget videnskabeligt apparat og resume på engelsk. Bogen er først og fremmest en minutøs gennemgang af kirkebygningen, dens ex- og interior. Præste- og lokalhistorie er bevidst valgt fra, og forekommer kun i de sammenhænge, hvor der er direkte tilknytning til kirkebygningen eller genstande i denne, som f.eks. i forbindelse med døbefonten, der giver anledning til en lille barnedåbens kulturhistorie (s. 63-64), eller i forbindelse med kirkegangskornernes tendens til at lade præsten vente i våbenhuset, og ikke omvendt (s. 45).

Bogens hovedsigte, den grundige gennemgang af bygnings- og inventarhistorie, giver såvel oplysninger om konkrete forløb i Romdrup, som i videre perspektiv om skiftende tiders til og fravalg, herunder de konflikter mellem præst, provst, arkitekt og i nyere tid Nationalmuseet, der opstår ved udskiftninger, restaureringer og nydannelser. Her har i øvrigt velrenomerede folk til tider foretaget rystende indgreb, som ved restaureringen i første del af 1950'erne (ved arkitekt Packness), hvor man stort set uden videre nedbrød alterbordet. Ved den lejlighed dukkede relikvieæskens i helgenraven frem, og afslørede en helligbrøde, en besværgelse nedlagt i alterbordet ved indvielsen (s. 47-51). Den ugudelige blystrimmel er velpubliceret, i dag udstillet på Nationalmuseet, og på én gang et enestående middelalderlevn, og ved fundsituationen vidnesbyrd om senere tiders hårdhændede behandling af et historisk monument.

Viggo Petersens overbevisende fremstilling af stilarters og idealers skiften giver en kirkebygningernes kulturhistorie, hvor Romdrup kirke antager eksemplets karakter, med stadig udblik til generelle forhold, baseret på forfatterens store viden og brede referenceramme. Viggo Petersen er aldrig bastant i konklusionerne, hvor kilderne ikke entydigt tillader det. Til gengæld er kilderne yppigt og udtømmende udnyttet, og man har tiltro til, at alle væsentlige forhold i arkivalierne i Landsarkiv, Rigsarkiv, Nationalmuseet mv. vedr. Romdrup kirkes bygningshistorie, herunder kirkens inventar, er uddraget og behandlet. Viggo Petersens fine og grundige bog om Romdrup kirke viser, at også en lille kirke har en stor historie!

Henrik Gjøde Nielsen

Lotte Bang Thorsen: »... fra mormors dagbog«. Lazaretlejren ved Hald 1917-18, 1999 69 s. med et tillæg ved Jon

Retlev: Hvem er hvem. Forhandles gennem Viborg Stiftsmuseum, 50 kr.

Lotte Bang Thorsens mormor, Karen Retlev-Abrahamsen, født From, var i maj 1917 30 år gammel og mor til to børn, hvoraf den ene var født et par måneder forinden. Hendes mand, Harald Retlev-Abrahamsen, var blevet ansat midlertidigt som overlæge i hæren og gjorde nu tjeneste ved Røde Kors' nyoprettede lazaretlejr for krigsfanger i Hald ved Viborg. Godt og vel 14 dage efter hans afrejse fulgte Karen efter sammen med de to børn. I første omgang blev de indkvarteret i Viborg, siden, i september, efter længe at have ventet på tilladelsen, flyttede Karen og børnene ud til Harald i lejren. Her boede de til slutningen af februar 1918, hvor Harald Retlev-Abrahamsens tjeneste i Hald afsluttedes.

Bogen består af uddrag af den dagbog, som Karen Retlev-Abrahamsen skrev fra maj 1917 til februar 1918 samt af Haralds breve i tiden umiddelbart forinden. Udgifterne skriver i sit lidt knappe forord, der kun indeholder meget få baggrundsoplysninger, at dagbogen giver et *»tidsbillede«*. Men læst som et billede af tiden er dagbogen nærmest foruroligende. Tilsyneladende uanfægtet af den dystre baggrund, som de mere eller mindre syge og sårede tyske og østrigske officerer ellers var en umiddelbar og stadig påmindelse om, kaster den unge kvinde sig sorgløst ud i festlighederne. Uddragene fra dagbogen handler for størstedelen om forskellige former for selskabelighed, arrangeret dels af fangerne selv, dels af den danske lejrlædelse. Udflugter i omegnen, roture på Hald Sø under fuldmåne, velkomst- og afskedsceremonier, etnisk-kulturelle aftener, fejring af kejserens og kongens fødselsdag osv. Der spises, drikkes og danses – one step, lanciers, czardas. Den unge kone er en feteret danser og får flere beundrere blandt fangerne. Selv er hun ikke imponeret af uniformerne og de galante officerer. I mere stille stunder lytter hun dog også til deres historier. Men navnlig de østrigske officerers version af krigen er præget mere af spænding og eventyr end af gru, og officererne finder i Karen en næsten kritikløs tilhører. En enkelt gang bemærker hun, at det kan minde om små drenges legen røvere og soldater, men i det store og hele er hun ikke nogen reflekterende dagbogsskriver.

Læst som et tidsbillede er undertonen i bogen som en forløjet wienervals. Dette billede af en dansk, nogenlunde velbæret borgerstand med en vis benovelse over kejserrigets æresbegreber og fædrelandsforherligelse er nok ikke helt forkert. Skræmmende at den også kunne trives i en lazaretlejr for krigens ofre og bødler. Men alligevel er det spørgsmålet, om man yder dagbogsskriveren fuld retfærdighed ved absolut at skul-

le se hendes private, daglige optegnelser som et udtryk for tiden.

Personen Karen Retlev-Abrahamsen er selvfølgelig mere end et udtryk for tiden. Man forstår de tyske og østrigske officerers indtagelse i hende. Hun må have udstrålet en stor appetit på livet, og for de krigshærgede mænd, som gennem år havde gået med døden i hælene, har der vel undertiden været fuldt så meget medicin at finde hos lægens hustru som hos lægen selv. Tiden i Hald er en chance for at opleve noget anderledes; hun er åben og på sin egen sanselige facon også videbegærlig over for det fremmede. »*Dansen overalt, i hoteller, på restauranter, i landsbyerne om aftenen, den hede Tokayer og Czardas, og at man selv pludselig er med i trylleriet – det tager jeg med, og det glemmer jeg aldrig*» (s. 34).

Da tiden i Hald er ved at være forbi, beklager hun det dog ikke. Hun har fået »dansen af«. Som efter en ferierejse i det fremmede trænger hun til at komme hjem til en hverdag og til at arbejde, at udrette noget. Bekendtskabet med en livlig, ung kvinde på den ene side – og på den anden denne undertone af en let forskruet, tilsyneladende blind sorgløshed, og, hvis vi alligevel skal se bogen som et tidsbillede, en foruroligende evne hos et dansk borgerskab til i krigsårene at fortrænge nød og elendighed både inden for og uden for landets grænser. Denne dobbeltbundethed gør »... fra mormors dagbog» til en mærkelig, skræmmende og livsbekræftende bog.

Annette Østergaard Schultz

Anders Monrad Møller, Henrik Dethlefsen og Hans Chr. Johansen: Sejl og Damp, Dansk Søfarts Historie bind 5, 1870-1920, 268 s. Bind 5 af 7, serien skal købes samlet, 2700 kr.

Søfartshistorien er en serie, og det enkelte bind må bedømmes derefter. Derfor vil jeg i det følgende først anmelde bind 5, og derefter diskutere hele søfartshistorien som koncept og udførelse. Bindet er logisk og forfattermæssigt opdelt i 3 dele: Ruter, skibe og værfter af Anders Monrad Møller, søfolk og deres organisation af Henrik Dethlefsen, og redere og økonomi af Hans Chr. Johansen. Centralt i alle afsnit er overgangen fra sejl til damp, som fører til gennemgribende ændringer.

Anders Monrad Møller peger på nogle forhold, det var med til at holde sejlskibene på søen længe efter damp- og motorskibenes indtog. Der skete også på sejlskibe en teknologisk fornyelse kombineret med betydelig udskiftning af flåden. Rigningen blev forenklet og delvis motoriseret med spil, og de tremastede skonnerter fra Marstal, der for mange er billedet på sejlskibstiden, var egentlig et nyt fænomen fra midten af 1800-

tallet, fremtvunget af kravet om let håndtering og mandskabsbesparelser. Sejlskibenes overlevelse kunne ikke skjule, at de i stigende grad blev tvunget ud på nichesejlads, frem for alt til steder, hvor havnefaciliteterne var primitive og måske blot bestod i en enkelt bøje. Når havnene blev moderniseret, evt. forbundet med en jernbane, overtog dampskibene besejlingen. Som man kunne forvente hos Anders Monrad Møller krydres de mange grafer og rute gennemgange med den gode historie og den illustrerende anekdote.

I Henrik Dethlefsens afsnit om søfolkene er det også overgangen til damp, der står i centrum som en hovedårsag til den faglige organisering. Dampskibenes besætninger var større, mere opdelt efter faggrupper, ruterne mere fastlagte og besejlingen regelmæssig, og arbejdspresset hårdere. Desuden var 2. halvdel af 1800-tallet generelt en tid med organisering i alle samfundslag. Afsnittet giver en glimrende og grundig beskrivelse af arbejdets opdeling på dampskibene og den faglige organisering, men hvad jeg savner behandlet, er det mere etnologiske eller mentalitetsmæssige, noget, der i øvrigt generelt savnes i serien. Forsvandt den rige skov af sømandsovertro, skikke, traditioner og myter med dampskibene? Blev søfolk blot *working men, who got wet*?

Hans Chr. Johansen er ikke i sine arbejder den sjove anekdoter mand, og de store mænd og igangsættere i tiden portrætteres ikke så meget ved deres personligheder og karaktertræk som ved deres virksomhed og resultater. I centrum er de internationale konjunkturer og den generelle ændring fra det ældgamle partsrederiform, som var karakteriseret ved koncentrationen om det enkelte skib og den enkelte rejse eller ekspedition, og hvor kapitaldannelsen var minimal. Partshaverne indskød midler til bygningen eller anskaffelsen af skibet, og efter hver rejse eller togt fordeltes overskud eller underskud. Dampskibenes kapitalkrav var meget større, og aktieselskabsformen blev dominerende, således som det også skete i resten af økonomien. Vælter dette afsnit sig ikke i gode historier fra tidens grunderkultur, så præges det af den johansenske overskuelighed i fremstillingen og virtuose brug af statistikker, regnskaber og virksomhedshistorier til en seriel historie. Der er en relatering til den internationale økonomiske udvikling, som savnes andetsteds i søfartshistorien. Og så er dette som de foregående bind herligt illustreret. Man har fremskaffet ukendte eller sjældne fotografier, og hvert billede understøtter teksten fortrinligt foruden at fortælle sin egen historie.

Siden *Dansk Søfarts Historie* blev lanceret fra Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg med dronningebesøg, festivitas og servering af Planter's Punch, har modtagelsen været blandet. Anmeldelserne i dagspressen har været meget rosende, men mange yngre forskere har privat udtrykt sig kritisk om projektet, bl.a. at det ikke

gav noget nyt forskningsmæssigt i forhold til den betydelige andel af Det Humanistiske Forskningsråds midler, det har lagt beslag på. Min generelle kritik vil være, at konceptet og udførelsen er for gammeldags, at hvert bind er fremragende som enkeltpræstation og fortolkning af en periodes udvikling, men at serien ikke fungerer særlig godt som serie, og slutteligt, at brugsværdien forskningsmæssigt er ringere, end den burde have været.

Der er en meget snæver koncentration om den danske handelsflåde, og intetsteds finder man en systematisk sammenligning mellem størrelse og sammensætning af den danske handelsflåde med resten af verdens. Intuitivt fornemmer jeg måske efter læsning af de første 5 bind, at den danske handelsflådes andel af verdenstonnagen (i praksis Europas) i forhold til landets størrelse toppede i slutningen af 1700-tallet og 1800-tallet, men jeg har ingen mulighed for på grundlag af udvalgte år at opstille sammenligninger. Ingen af forfatterne bruger eller nævner Richard Ungers opgørelser over de europæiske handelsflåders størrelser (Richard W. Unger: *The Tonnage of Europe's Marchant Fleets, 1300-1800, American Neptune* 4, vol. 52, 1992.)

For at blive ved den forskningsmæssige brugsværdi, så er det også et problem, at der har været en redaktionel beslutning om i udstrakt grad at bruge grafer i stedet for tabeller. Det er afgjort læsevenligt, men hvor er tallene, hvis jeg skal bruge dem? En graf er informativ og en god støtte til teksten, men man kan jo ikke sætte den ind i f.eks. en regressionsanalyse. Det får så være, når de bagvedliggende tal er hentet fra allerede publicerede værker, men især bind 2 har grafer, der bygger på ganske omfattende kildestudier. Hvorfor har man ikke publiceret tallene på en CD-ROM eller lagt dem ud på internettet? Det havde været ganske billigt og forøget den forsknings- og undervisningsmæssige brugsværdi betragteligt. Det er så meget mere mærkeligt, som flere af forfatterne er pionerer indenfor brug af computere og elektronisk publicering i den historiske forskning.

Når man nu har samlet cremen af danske søfartshistorikere, som kender kilderne som ingen andre, hvorfor har man så ikke sat penge af til studentermedhjælp til ekstra forskning i arkiverne. Vi er i høj grad på bar bund vedrørende de økonomiske og produktivtetsmæssige aspekter af søfarten, såsom fragtrater, lønninger, udgifter generelt, sejltider mm. Det havde ikke kostet meget at sætte studerende til at gennemgå nogle udvalgte arkivgrupper, f.eks. konsulatsindberetninger og Waterskoutens arkiv på Landsarkivet for Sjælland og bruge resultaterne i bøgerne, evt. suppleret med en elektronisk publicering under en eller anden form.

Man skal anskaffe alle 7 bind til en pris af 2700 kr. eller næsten 400 pr. bind, hvilket virker

som en ganske høj pris i betragtning af, at Gyldendal har fået det færdige manuskript i hånden med billeder, rettigheder og det hele. Men man kan jo ikke nøjes med at købe et enkelt bind, og hermed har man afskåret en betydelig mængde personer med lav indkomst fra at anskaffe sig dele af værket, herunder en naturlig målgruppe som studerende ved højere læreanstalter. Det er en mærkelig beslutning for noget, som er lagt an som en folkebog på et meget højt niveau. Søfartshistorien kan ikke vælges som lærebog på et universitetskursus, hvilket ikke stemmer godt med valget af søfartshistorie som et forskningsmæssigt satsningsområde. Bøger udgivet som resultat af forskningsprojekter behøver ikke at være beregnet på universitetsbrug, men man bør da ikke udgive dem på en måde, der reelt forhindrer brug i undervisningen. Jeg ville føle det ganske besynderligt at undervise i f.eks. den florissante handelsperiode uden at have søfartshistorien som grundbog, og resultatet ville nok være, at kurset ikke blev udbudt. Med den valgte udgivelsesform og pris vil værket stå på alle biblioteker og dekorere mangel et hjem med klaver, men jeg er bange for, at kun få af de smukke bind bliver skæmmet af ølringe, kaffepletter og studerendes kragetæer.

Her er vi måske nået til problemets kerne: Det er tænkt og udført som en bogprojekt, ikke som et forskningsprojekt. Der er ingen tvivl om, at som bogprojekt er serien fremragende, og jeg er fuld af beundring for forfatternes indsats. Det er en kraftpræstation at skrive et bind på det ene mandår, de har fået til rådighed, og når serien er afsluttet, har Danmark fået en søfartshistorie, vi kan være stolte af. Men forskningsmæssigt har man ikke udnyttet mulighederne. Det Humanistiske Forskningsråd synes i stigende grad at bruge sine midler til denne type bogprojekter. Man vil have noget for pengene; forskning skal være synlig i form af gode solide bøger, man kan tage og føle på, og den skal kunne læses og forstås, om ikke af alle, så dog af den veluddannede og interesserede lægmand. Man kan diskutere, om det er en korrekt måde at bruge nogle ret begrænsede midler på, men hvis det nu er politikken, bør man i det mindste skrue projekterne således sammen, at der kommer et forskningsmæssigt udbytte og en effekt ud over bogværker byggende på eksisterende forskning. Hvad angår udgivelsesformen bør forhandlingerne med forlaget ikke overlades til forfatterne eller redaktionskomiteen, som sikkert har andet at tage sig til, men forskningsrådene eller ministeriet bør opstille en standardkontrakt med nogle minimumskrav, evt. forhandle selv med forlagene. En naturlig ting ville være at sende udgivelserne i licitation, som man gør med alle andre offentlige arbejder. Studerende bør inddrages i arbejdet. De er en billig og højt kvalificeret arbejdskraft, og man opnår betydeli-

ge synergieffekter. En evig og berettiget klage fra studerende er, at der mangler forskningsmiljøer på de højere læreanstalter. Med den nuværende politik frikøbes de bedst kvalificerede forskere til bogprojekter, så de kan koncentrere sig om at skrive uden at blive distraheret af studerende, måske ikke en særlig logisk politik på et satsningsområde. I stedet kunne man til hvert projekt stille krav om brug af en minimumssum til studentermedhjælp. Jeg kan give et eksempel fra min egen verden: I arbejdet med bind 2 af *A History of Prices and Wages in Denmark, 1660-1800* har vi 6 studerende ansat. De har indtastet ca. 32.000 transaktioner i en database, udarbejdet gennemsnitspriser for over 130 varetyper fordelt på 19 godser, lavet hjemmeside og andet EDB-arbejde på projektet. I næste fase går de i gang med arkivundersøgelser for at løse problemer inden for materialet, og 5 af dem udarbejder samtidig universitetsprojekter og/eller artikler på grundlag af materialet. Det kommer til at koste 200.000 kr. eller sølle 2-3% af budgettet for søfartshistorien.

Dan H. Andersen

René Karpantschhof: Nynazismen og dens modstandere i Danmark, Sydjysk Universitetsforlag 1999, 204 s., 195 kr.

Bogen, som bygger på et kandidatspeciale ved Institut for Historie, Københavns Universitet, er udsprunget af forfatterens interesse for nynazismens comeback i de seneste 10 år. Hvorfor forsøger nazisterne igen at markere sig i den politiske offentlighed? Hvordan har de klaret det indtil nu? Hvordan har antinazistiske og antiracistiske grupper reageret herpå? Disse og relaterede spørgsmål sætter forfatteren et historisk fokus på. Grundlaget er bl.a. en analyse af over 650 antiracistiske og højreradikale aktioner i Danmark fra 1980 til september 1998.

I indledningen redegør forfatteren for sit konkrete mål med bogen: *»at forklare politiske forandringer. I dette perspektiv er det eneste interessante ved nazisterne de politiske konsekvenser af deres aktiviteter, samt hvordan, hvorfor og under hvilke betingelser konflikten mellem nazister og antinazister har udviklet sig»* (s. 12). I pressemeddelelsen fra forlaget understreges forfatterens neutralitet i forhold til emnet, idet man konstaterer, at: *»I bogen kan man finde oplysninger, som man – alt efter temperament – kan bruge til enten ris eller ros af såvel nynazisterne, medierne, politikere, politiet, de autonome, venstrefløjen m.fl. Bogens ærinde er imidlertid ikke at kritisere nogen eller at komme med politiske løsningsforslag. Hensigten er at redegøre konkret og præcist for, hvad det egentlig er der foregår.»*

Som udgangspunkt vil jeg påstå, at ingen kan, endsige skal, forholde sig neutral til et historisk og samfundsmæssigt emne som nynazismen og dens politiske modstandere. Heller ikke selv om der i pressemeddelelsen lægges vægt på, at de rejste *»spørgsmål bliver systematisk analyseret på et solidt, empirisk fundament og med inddragelse af aktuel, international forskning på området«*. Forfatteren lægger da heller ikke skjul på, at han er socialist af overbevisning (s. 6). At der sidder en direktør Bjarne Karpantschhof i bestyrelsen for Dansk-Israelsk Studiefond er måske et tilfælde, men hvis forfatteren har israelsk-jødiske relationer, vil det umiddelbart svække tilliden til den postulerede neutralitet!

Indledningsvis gøres der rede for den forskningsmæssige tilgang, hvor de anvendte begreber og analysemetoder præsenteres. Begreber som »ressourcemobiliseringsteorier«, »bevægelsesentreprenører«, »opportunitetsstruktur« og »opportunitet-bevægelse-interaktion« vil allerede her få alle ikke-samfundsfaglige studenter til at løbe skrigende væk. Hver gang forfatteren imidlertid gør et forsøg på at komme væk fra universitetets noget studentikose formuleringer, indleder han for det meste med: *»banalt kan man sige at,«* hvorefter vi får en fin og forståelig forklaring! (f.eks. s. 25). Dette fænomen er ikke ukendt, når der som her er tale om et bearbejdet universitetsspeciale, men man ville kunne nå en større og relevant målgruppe af læsere, hvis teksten blev nærlæst af ikke-akademikere inden bogen blev trykt. At krydre den med lidt hjemmestrikkede udtryk som: »slutfirserne« (s. 30), »højreskins« (s. 37) og »naziskins« (s. 43) er heller ikke vejen frem.

Dernæst falder bogen i 3 dele: en historisk beskrivelse af forholdene i Danmark og internationalt fra 1980 til 1992 (ca. 25 s.), en historisk beskrivelse af forholdene i Danmark og vore nærmeste nabolande 1992-1998 (ca. 100 s.) og en analyse og konklusion (25 s.).

Den historiske redegørelse 1992-1998 udgør således halvdelen af bogen. I kronologisk orden berettes om træk og modtræk i kampen mellem nazister og antinazister. I detaljer gennemgås de enkelte sammenstød, som oftest afspejler de begivenheder i vore nabolande. I konklusionen er det interessant at konstatere, at det tilsyneladende var et ekstraordinært højt aktivitetsniveau hos de højreradikale kræfter i Danmark ca. 1985-92, der vakte det danske nazistparti til live igen. Især må Den Danske Forening tilskrives sin store del af »æren«. Hvor andre forskere og forfattere har skønnet, at der er op imod 1.000 nazister og nazisympatisører i Danmark, kommer Karpantschhof frem til, at tallet snarere er ca. 100! Dette får ham til at konkludere, at der ikke er tale om en nynazistisk bevægelse i Danmark, mens deres modstandere til gengæld har

formålet at etablere en politisk bevægelse. Ja, faktisk er der, ifølge forfatteren, tale om en af de mest betydningsfulde politiske bevægelser i 1990'ernes Danmark. Den har holdt nazismen i ave og reduceret dens kraft i væsentlig grad. Vi kan altså godt sove trygt om natten! Netop på baggrund af forfatterens hovedkonklusion, virker det lidt pjattet og noget uprofessionelt, når han ikke vil anføre en fuldstændig kildeangivelse på NS 88, et nynazistisk pladeselskab (s. 197). NS står for National Socialisme og de to gange 8, er det ottende bogstav H = Heil Hitler.

Bogen er, trods de nævnte forbehold, den første og mest grundige om emnet herhjemme, og bør derfor alene af den grund indgå i alle vel-assorterede biblioteker. Desværre er den for det meste lidt for akademisk for den uskoledede læser, og desuden skæmmes den af mange trykfejl og manglende ord. En yderligere gennemlæsning og/eller -skrivning af manuskriptet, ville have løftet kvaliteten betydeligt, men alligevel kan bogen hermed anbefales alle undervisningsinstitutioner.

Frank Weber

Mogens Rüdiger: DONG og energien, Handelsskolens Forlag, 1998, 395 s., 297 kr.

Baggrunden for denne bog er, at DONG med en pose penge har henvendt sig til forfatteren og bedt om at få skrevet virksomhedens historie. Det er der blevet et stykke spændende samtidshistorie ud af. Bogen placerer sig ind i en række af andre gedigne bøger, skrevet af faghistorikere, om danske virksomheder og institutioner, som især er fremkommet inden for de sidste 10 år. Der er efterhånden ved at opstå en tradition for, at danske virksomheders historie ikke længere overlades til pensionerede medarbejdere eller til journalister, der i smarte og rosende vendinger kan gengive virksomhedernes historie. Rundt om i institutioner og virksomheder ligger der guldgruber af arkivmateriale, som på mange måder kan give væsentlige bidrag til dansk historieskrivning.

Mogens Rüdiger, der bl.a. har skrevet Gylvendals Danmarkshistorie for tiden efter 1945, er i dag ansat som lektor på Aalborg Universitet. Rüdiger viser med sin gennemgang af DONGs historie, at han kan håndtere store arkivmængder og samtidig få en velskrevet og relevant historie ud af det. Selv om forfatteren primært har bygget historien på de skriftlige kilder, har han dog også valgt at supplere med interviews med personer især fra DONGs ledelse og bestyrelse og en enkelt fhv. energiminister. Brugen af interviews kan brugt på den rigtige

måde være af stor værdi for samtidshistorie, både fordi de kan give ekstra informationer, lede historien på nye spor, og fordi de kan bidrage med vurderinger af begivenheder og hændelser, som kan være umulige at grave frem af de skriftlige kilder. Forfatteren synes at bruge kilderne godt, dog kunne man måske have ønsket sig lidt flere citater for både at bryde forfatterens meget pæne og korrekte, men måske lidt nøgterne, sprog og så for at have fået lidt flere forskellige synspunkter på historiens gang. Det ville måske også have krævet interviews med nogle af DONGs mange kritikere.

Når denne bog ikke kun er interessant for DONG og dets medarbejdere skyldes det, at selskabets historie sættes ind i en større og især energipolitisk sammenhæng. Der står i forordet, at DONG havde ønsket sig en bog om selskabets udvikling og dets rolle i udformningen af energipolitikken. Bogen beskriver udmærket, hvordan selskabet har udviklet sig på det overordnede organisatorisk og politiske plan, men gør kun lidt ud af, hvordan hverdagen i firmaet er foreløbet. Så mange medarbejdere har sandsynligvis svært ved at se deres egen historie i fremstillingen, men derfor er det alligevel god og relevant historie, som viser hvordan generelle politiske ændringer har sat nye dagsordner for DONG. Omvendt viser bogen dog ikke på samme overbevisende måde, hvordan DONG har haft indflydelse på energipolitikken – måske fordi den kun har været meget indirekte.

I begyndelsen af 1970'erne spillede staten ingen energipolitisk rolle. Tilbage i 1963 havde A.P. Møller fået bevilling til udforskning og udnyttelse af den danske undergrund for en periode på 50 år. I slutningen af 1960'erne blev der gjort store gasfund i Holland, og i 1967 ønskede Ministeriet for offentlige Arbejder en rapport om, hvad man skulle gøre, hvis der fandtes gas i Nordsøen. Rapporten konstaterede, at Danmark ikke havde en instans, der kunne håndtere et sådant problem og eventuelt koordinere en samlet energipolitik. En embedsmandsgruppe foreslog i 1971, at der blev etableret et transmissionselskab, og den 27. marts 1972 blev der holdt konstituerende generalforsamling for selskabet Dansk Naturgas A/S (DNG). Formålet var at fremskaffe, opbevare, transportere og sælge naturgas samt drive hermed beslægtet virksomhed. Energikrisen i 1973-74 satte skub i foretagendet. Politikkerne og centraladministrationens embedsmænd opdagede hvor enstrenget dansk energipolitik var og fik øjnene op for følgerne af et totalt stop for olieimport. DNG skulle hjælpe til med at sikre forsyningerne af råolie, og dermed skiftede selskabet navn til Dansk Olie og Naturgas A/S (DONG).

DONG kom i de første år til at fungere som et forvaltningsorgan, der skulle hjælpe til med at formulere en energipolitik. Energipolitikken

blev en flerstrengt satsning på forsyning med både kernekraft, naturgas, vedvarende energi, olie og kul. Under SV-regeringen 1978-79 blev det besluttet at satse på både kernekraft og naturgas. Men folkelig modstand og nye oplysninger om kernekraft førte til en kraftig opprioritering af naturgassen. Både Venstre og Socialdemokratiet følte sig siden forpligtet til at støtte naturgassen.

Mens energipolitikken indtil midten af 1980'erne handlede om en sikker og billig forsyning af energi til landet, blev miljøaspektet derefter det styrende. En fordel for naturgassen, som gav mindre CO² end kul ved afbrænding. I 1990'erne, hvor DONG var en velkonsolideret virksomhed, blev forholdet til EU og liberaliseringsbølgen afgørende for virksomhedens strategi. Baggrundshistorien for liberaliseringen af energisektoren er den hidtil bedste, jeg har set, og viser forfatterens gode historiske overblik.

DONG blev i løbet af 1980'erne en stor koncern med mange datterselskaber (måske symptomatisk for forfatterens valg fremgår der ikke, hvor mange ansatte, der var i virksomheden). DONG kunne både stå for køb, transmission og salg af naturgas, efterforske undergrunden, sælge know how til udlandet, transportere olie fra Nordsøen til fastlandet, købe olie i Mellemøsten osv.

DONGs historie er præget af en lang række konflikter både i forhold til A.P. Møller, de regionale gasselskaber, som skulle distribuere og sælge naturgas til de små kunder og til selskabets ejer: staten. De mange problemer er et gennemgående tema i bogen, og forfatteren bruger en

del plads på at forklare dette forhold med DONGs ejerstruktur – det statslige selskabs dobbelthed, som fører til at selskabet på den ene side skal være et styringsorgan for statens energipolitik og på den anden side være et selskab, der på markedsvilkår skaber så store værdier som muligt. DONGs deltagelse i forretningsmæssige aktiviteter har været en torn i øjet på de borgerlige partier, mens Det radikale Venstre og Socialdemokratiet har støttet og understreget DONGs selvstændighed som aktieselskab og været villige til at give selskabet mulighed for at optræde forretningsmæssigt. Forfatteren vurderer denne støtte positivt og giver mellem linierne udtryk for, at DONG ikke havde overlevet uden denne støtte.

Denne fokusering på DONGs specielle ejerform som statsejet aktieselskab gør, at forfatteren i høj grad går uden om at vurdere andre aktører og deres motiver med samme grundighed, og selve teknologien ved udvinding, transport m.v. beskrives kun kortfattet og betragtes ikke som en afgørende faktor for selskabets udvikling. Det er således mere tale om organisationshistorie end industri- og teknologihistorie.

Bogen er fint udstyret med indholdsfortegnelse, noter, stikordsregister, litteraturliste, illustrationer og engelsk summary. Billedsiden er måske lidt kedelig og tilføjer ikke bogen meget. Der er relativt få trykfejl, sproget flyder godt bortset fra få undtagelser. Alt i alt en god og vel-drejet bog, der bidrager godt til Danmarkshistorien.

Flemming Petersen